

HUQIQIY MÁDENIYAT HÁM HUQIQTI QORĠAW ISKERLIGI

Shrazov A.Sh.

Qaraqalpaqstan Respublikası pedagoglardı jańa metodikalarǵa úyretiw miliy orayınıń «Social-ekonomikalıq pánler metodikası» kafedrası aǵa oqıtıwshısı

Tayanch so‘zlar: pedagogik texnologiyalar, ta’lim, huquqiy tarbiya, huquqiy ong, siyosiy ta’lim, ma’naviy-ma’rifiy tarbiya, estetik tarbiya, innovatsiya.

Ключевые слова: педагогические технологии, воспитание, правовое воспитание, правовое сознание, политическое воспитание, духовно просветительское воспитание, эстетическое воспитание, инновация.

Key words: pedagogical technologies, education, judicial education, judicial mind, spiritual mind, political education, spiritual education, aesthetic mind, innovation.

"Jámiyet hám mámleket rawajlanıwınıń házirgi xolati huquqiy munasábetler barlıq qatnasıwshılarınıń huquqiy mádeniyatın, huquqiy sawatlı adamlıǵın har tárepleme asırıwdı talap kilmokda. huquqiy mádeniyat huquqiy bilim, huquqiy isenim hám izbe-iz ámeliy iskerlik kompleksi retinde jámiyet hám mámleket aldında turǵan wazıypalardıń áwmetlı hal etiliwin támiyinleydi" [1].

"Mádeniyat" - keń túsinik. Z. M. Belgiliov redaktori astında baspadan islep shıǵarılǵan "ózbek tiliniń sózliginde" "mádeniyat" túsinigi 1) jámiyetniń islep shıǵarıw, social hám ruwxıy ómirinde qolga kiritilgen jenisler kompleksi; 2) qandayda bir social gruppqa, qatlam yamasa xalqtıń málim dáwirde kólge kirgizgen sonday jenisler dárejese 3) tálim-tárbiya kórgenlik, bilim xamde turmıstıń bilimli adamlarǵa mútájliklerine say keletuǵın sharayatları jıyındısı sıyaqlı mánisleri orqalı tusınıladı [2].

Házirgi waqıtta mádeniyat túsinigi keń mánide qollanıladı. Yaǵnıy - mádeniyat jámiyetniń, mámlekettiń, xalıqtıń óndiris, jámiyetlik hám ruwxıy, ilim-texnika tarawlarında qolǵa kirgizgen tabıslarınıń dárejese. Ekinshiden, mádeniyat sawatlılıq, ádep-ikramlılıq, tálim- tárbiya kórgenlik, bilimlilik, aǵartıwshılıq joqarı dárejede támiynlen-gen turmıs shárayatlarınıń jıyındıǵı bolıp tabıladı.

Huqıqıy mádeniyat huqıq haqqındaǵı bilimlerge iye bolıw hám olarǵa muwapıq háreket etiw. Huqıqıy mádeniyatla adam dep, jámiyette ornatılǵan nızamlardan xabarı bar hám olardı is júzinde qollap-quwatlay alatuǵın, óziniń huqıq hám erkinliklerin biletuǵını hám qorǵay alatuǵın, sonıń menen birge mámleket, jámiyet aldındaǵı óz minnet hám wazıypaların sanalı túrde orınlay alatuǵın adamdı túsinemiz. Huqıqıy bilim bul - jámiyet adamlarınıń sanasında huqıqıy bilimlerdi qalıplestiriw processı bolıp tabıladı. Huqıqıy maqseti hár bir adamda is júzinde zárúr bolatuǵın huqıqıy bilimlerdi belgilengen mámleketlik standartlardan kem bolmaǵan kólemde beriwden ibarat. Huqıqıy bilim hár bir insan ushın turmısta, júris-turısta, oqıwda, iste eń zárúrli, bilmesten, úyrenbesten taslap ketiw múmkin bolmaǵan bilimler bolıp tabıladı.

Ózbekstan Respublikasında huqıqıy bilim beriw úzliksiz bolıp, jaslayınan berip barıladı. Huqıqıy tálim-tárbiya menen tıǵız baylanısta tómendegi sistemada oqıtıladı, úyretiledi.

1-basqısh. Shańaraqtaǵı huqıqıy bilim hám tárbiya. Yaǵnıy, bala dún'yaǵa kelgennen baslap erjetkenge shekem, ol shańaraqta jasadı, úlkeyedi. Dáslepki, huqıqqa, nızamǵa tiyisli bilim, mamanlıqlardı shańaraq jaǵdayında ata-ananıń járdeminde úyrenip baradı.

2-basqısh. Mektepke shekemgi tárbiyalaw mákemelerinde minez-qulıq qádelerinen xabardar boladı, neniń múmkin yamasa neniń múmkin emesligin úyrenip baradı.

3-basqısh. Baslawısh bilim (1-4 klasslar). Balalar birinshi ret mektepke qádem qoyıp, onda pánlerdiń járdeminde nızam, jinayat, jaza, huqıqtı buzıwdıń aqıbetleri, qorshaǵan ortalıqqa sanalı qatnasta bolıw, bilim, mamanlıq, kónlikpeleri de qalıplesip baradı.

4-basqısh. Ulıwma orta bilim beriw basqıshınıń 5-7 klasslarında huqıqıy tálim-tárbiya tariyx, biologiya, ádebiyat hám t.b. pánlerdiń járdeminde úyrenilip barıladı. Shańaraq, ǵalaba xabar quralları, kórkem shıǵarmalar, kinoteatrlar, tárbiyalıq saat shınıǵıwları, oqıwshınıń óz umtıwları huqıqıy bilimlerin rawajlandırıp baradı. Bunnan tısqarı bul klasslarda «Konstituciya álemine sayahat» sabaǵı 17 saat kóleminde oqıtıladı.

5-basqısh. 8-9 klasslarda huqıqıy bilim hám tárbiya ayrıqsha pán sıpatında arnawdı baǵdarlama joqarı huqıqıy bilimge iye bolǵan qánige arqalı balalarda qalıplestirilip barıladı. Yaǵnıy, 8-klassta «Ózbekstan mámleketi hám huqıqıy tiykarları» oqıw páni 34 saat úyretiledi. Balalar endi mámleket, huqıq, nızam, huqıqbuzıwshılıq, jinayat, er jetpegenlerdiń juwapkershilikleri haqqında bilimge, kónlikpe hám epliliklerge iye boladı. Olardıń juwapkershiligi artıp baradı.

9-klassta «Konstituciya hıqıq» pını bir jıl dawamında 34 saat kólemında úyrenılıp, oqıwshı Konstituciyanın áhmiyeti, puxaralardıń huqıq hám erkinlikleri, minnetleri, mámleket, adam, jámiyet, mámleketlik basqarıw sisteması sıyaqlı huqıqıy temalar haqqında keń, tereń bilim aladı.

6-basqısh. 10-10klasslarda hám Akademiya hıqıq licey hám kásip-óner kolledjlerinde huqıq tarawları ayırım-ayırım, arnawlı baǵdarlamalar tiykarında oqıtıladı.

7-basqısh. Al joqarı bilim beriwde huqıq tarawları, huqıq teoriiyası tolıq oqıtılıp, insan tolıq huqıqıy bilimli hám mádeniyatlı bolıp jetisedi.

Huqıqıy bilimdi hám tárbiyanı tereń hám tolıq úyreniwde adamnıń óz betinshe pikir júritiwı, onıń shólkemlestiriwshiligi, belsendiligi hám óz ústinde úzliksiz islewi úlken rol' oynaydı. Adamnıń joqarı dárejede huqıqıy bilimge iye bolıwı, yaǵnıy insanlardıń sanasında joqarı huqıqıy bilimniń qalıplesiwi huqıqıy tárbiyanıń tiykarǵı maqseti bolıp tabıladı. Huqıqıy tárbiya hám bilim tıǵız baylanısqa halda iske asırıladı. Huqıqıy tálim hám tárbiya tek bala baqsha, mektep, licey, kolledj yamasa joqarı bilim tárepinen ǵana emes, al mámleketlik huqıq qorǵaw uyımlarınıń xızmetkerleri tárepinen, ǵalaba xabar quralları arqalı da iske asırıladı.

Huqıqıy reformalar puxaralardıń, eń birinshi gezekte, jaslardıń huqıqıy bilim hám huqıqıy mádeniyatın qalıplestiriwge qaratılǵan. Sonlıqtan elimizde kóplegen yuridikalıq kitaplar, huqıqıy hújjetler, yuridikalıq sózlikler basılıp shıǵarılıp atır. Házirgi waqıtta bolıp atırǵan innovaciya hıqıq proceslerde bilimlendiriw sisteması aldındaǵı mashqalalardı sheshiw ushın jańa axborotlardı ózlestire alıw hám ózlestirgen bilimlerdi ózleri tárepinen bahalay alatuǵın, qararlar qabıl etiwge uqıplı, zárúr qarar qabıl etiwsh erkin pikirlewshı shaxslar kerek. Oqıtıw jarayanında maqset boyınsha kepillengen nátiyjege erisiwde qullanılatuǵın hár bir bilimlendiriw texnologiyası muǵallım hám oqıwshı arasında birge islesiw xızmetin jolǵa qoya alsa, oqıw jarayanında oqıwshılar erkin pikirlep, izlenip, analiz etip, ózleri juwmaq shıǵara alsa, ózlerine, toparlarǵa, toparlar bolsa ózlerine baha bere alsa, muǵallım bolsa olardıń bunday belsendiligi ushın imkaniyat jaratıp berse áne sol oqıw protsesinin tiykarı esaplanadı. Pedagogikalıq texnologiya-bul anıq izbe-izliktegi bir pütün jarayan bolıp, ol oqıwshınıń zárúrliklerinen kelip shıqqan hálde bir maqsetke baǵdarlanǵan, aldınnan puxta jobalastırılǵan hám kepillengen nátiyje beriwge qaratılǵan pedagogikalıq protsess.

Pedagogikalıq texnologiyalar tálim-tárbiya processinde nátiyjeli usıllardı ámeliyatqa eńgiziwdi usınıs etetuǵınlıǵın, bul processte oqıtıwshı hám oqıwshınıń birge islesiwleri natijesinde oqıwshılarda óz betinshe bilim alıw

imkaniyatları keń ekenligi haqqında Ózbekistanlıq metodist alımlar tárepinen bahalı pikirler bildirilgen. Oqıtıw processinde maqset boyınsha kepillengen nátiyege ersiwde qollanılatusın hár bir tálim texnologiyası oqıtıwshı ham oqıwshı ortasında birge islesiw xızmetin shólkemlestire alsa, hár ekewi de unamlı nátiyege erise alsa, oqıw processinde oqıwshılar erkin pikirley alsa, izlense analizlew alsa ózleri juwmaq shıǵarıp, ózine topargá topar bolsa olargá baha bera alsa, oqıtıwshı oqıtıwshılardıń bunday xızmetkeri ushin imkaniyat hám sharayat jarata alsa, biziń, pikirimizshe, áne usı oqıtıw processiniń tiykarları esaplanadı. [3].

Usı menen bir qatarda Ózbekstan Respublikası Prezidenti tárepinen 2019 - jıldı qabıl etilgen “Jámiyette huqıqıy sańa hám huqıqıy mádeniyattı kóteriw sistemasın tupten jetilistiriw haqqında”gi pármanı usı jóneliste aldımızda turǵan zárúrli wazıypalardı belgilep bergen zárúrli hújjet boldı. Jámiyette huqıqıy sańa hám huqıqıy mádeniyattı óstirib barıw nızam ústinligin támiyinlew hám nızamlılıqtı bekkemlewdiń eń zárúrli shártlerinen biri esaplanadı. Sońǵı jıllarda milliy huqıq sistemasın tupten reformalaw, jámiyette huqıqıy mádeniyattı qalıplestiriw hám de maman yuridikalıq kadrlardı tayarlaw boyınsha sezilerli jumıslar ámelge asırıldı. Usınıń menen birge, insan huqıq hám erkinliklerine húrmet munasábetin qalıplestiriwge, xalıqtıń huqıqıy sana-sezimine jáne huqıqıy mádeniyatın kóteriwge, jámiyette puqaralardıń huqıqıy sawatlı adamlıǵı dárejesin asırıwǵa tosqınlıq etiwshi bir qatar mashqala hám kemshilikler saqlanıp qalinbaqta. Atap aytqanda, huqıqıy mádeniyattı kóteriwde, bárinen burın, huqıqıy tálim hám tárbiya boyınsha jumıslar sistemalı alıp barılmayaptı. Uzaq jıllar dawamında bul másele huqıqtı qáwipsizlik etiwshi organlar hám ayırım mámleket shólkemleriniń jumısı retinde qaray kelinip, bunda shańaraq, máhelle hám puqaralıq jámiyeti basqa institutlarınıń qatnasıwı jetkiliklishe támiyinlenbegen. Xalıqtıń huqıqıy bilimlerin asırıwǵa tiyisli wazıypalardıń ulıwma tusda belgilengenligi hám de olardı ámelge asırıwdıń anıq tásirli mexanizmi joqlıǵı jámiyette huqıqıy mádeniyattı kóteriw boyınsha islerdiń nátiyesiz alıp barılıp atırǵanlıǵın kórsetedi.

Huqıqıy sańa hám huqıqıy mádeniyattı kóteriwde jeke mápler hám de jámiyet mápleri ortasındaǵı teń salmaqlılıqtı saqlaw ideyaların xalıq sanasına sınırwıw jumıslarınıń jetkilikli alıp barılmaslıǵı da nızam ústinligin támiyinlewge óziniń saldamlı unamsız tásin kórsetip atır. Xalıqtıń huqıqıy bilimleri jetkilikli emesligi, sonıń menen birge, mámleket shólkemleriniń nızamǵa qılap qararları ústinen sudqa shaǵım qılıw múmkinshiliginen derlik paydalanmaslıǵı lawazımlı shaxslar tárepinen puqaralardıń huqıqları hám nızamlı mápleri kemsitiliwi jaǵdaylarınıń payda bolıwına sebep bolıp atır. [4].

Sonıń ushın da pedagogikalıq texnologiyalardıń maqseti anıq máseleler qoyıw arqalı oqıwshını oylawǵa, ǵárezsiz pikirlewge ádetlendiriwge qaratılǵan. U. Nishonaliev hám U. Tolipovlardıń aytqanıday, “pedagogik texnologiya” onıń sebebi didaktik maqset talap etilgen ózlestiriw dárejesine erisiw hám onı qarap ótiwdi esapqa alǵan halda tálim processin aldınan proektlew payda boladı. Oqıwshınıń iskerligi baǵdarlandırılǵan, saatın metodik texnologiyası tálim alıwshıǵa baǵdarlanǵan bolıp, balalardıń shaxsıy hámde oqıtıwshı menen birgeliktegi iskerligin esapqa alǵanda oqıtıwshı menen birgelikte materiallardı ózlestiriwge qaratılǵan. Dástúriy oqıtıw processine qarama-qarsı, oqıtıwdıń pedagogik texnologiyası búgingi kúnde biziń de tiykarǵı máselelerimizden esaplanadı. Pedagogikalıq texnologiyanıń tıp negizi reyting ólshemleri tolıq islep shıǵıw sabaq processinde oqıwshılardıń ǵárezsiz pikirlewine erisiw menen baylanıslı. Pedagogikalıq innovatciya bul pedagogikalıq ideyalardaǵı jańalıq, oqıtıw hám tárbiya mazmunı hám texnologiyasındaǵı ózgerisler, olardıń natıyjeliligin asırıwǵa qaratılǵan. Innovaciya - innovaciya nátiyjesi retinde túsiniledi hám innovaciyalıq process ush tiykarǵı basqıshdıń rawajlanıwı retinde qaraladı ideyanı jaratıw ámeliy táreplerde ideyalardı rawajlandırıw hám jańalıqlardı ámeliyatqa engiziw. [5]

Ǵárezsiz Ózbekstan turmısınıń barlıq tarawlarında tıp ózgerisler dáwirin baslap berdi. Bunday ózgerisler nátiyjesin huqıq sistemasınıń nızamshılıq tiykarların rawajlandırıw hám jetilistiriw processinde kóriw múmkin. Milliy nızamshılıǵımızdıń janalanıwı menen baylanıslı normaları huquqıy pikir júrgiziw, sociallıq múnásiybetlerdi huquqıy tártipke salıw zárúrligin anıqlaw xalqınıń ásirese, jaslardıń huquqıy sanası túpten ózgeriwın talap etedi.

Huquqıy sanası hám huquqıy mádeniyatın rawajlandırıw mámleketin modernizaciya hám reforma etiw, jámiyetti demokratiyalastırıw hám jańalanıwdıń áhmiyetli shárti esaplanadı. Huquqıy mádeniyatı rawajlandırıw haqqında qanshelli jetilsken teoriyalıq pikirler bildirilmesin, olardı shaxstıń huquqıy sanasına sińdiriw barısında turaqlı hám de sistemalı jumıs alıp barılmasa, gózlangen maqsetlerge erisip bolmaydı. Buniń ushın insan qálbine jol tabıw zárúr. [6].

Pedagog tárbiya procesin sholkemlestirer eken málim bir tárzde shegaralanǵan metodlardan emes, óz iskerligi, tájiriybeleri tiykarında jiynalǵan hám unamlı nátiyjeler kásip etken bir qatar tárbiyalıq usıllardan hám paydalanıwı múmkin. Usınıń sebepinen hám pedagog shın mániste aytatuǵın bolsaq, dóretiwshı bolıp tabıladı. Pedagoglar óz xızmetleriniń natyjeli bolǵan oqıwshılardıń tárbiyalar eken, har bir tárbiya tarawındaǵı elementlerge itibar beriwleri, olarǵa dóretiwshilik jaginan jantasiw, pikirlew qabiletin, har bir materiallıq, siyasiy,

social xadiyselerga óz pikirleri, qaraslarin bildiriwge úyretiw kerek. Kórkem óner, sport, mádeniyat tarawindagı qabileti, qizigiwlarin esapqa alıp olarǵa tuwri jol kórsetiwı,shinigiwlar – aparıw kerek.

Ádebiyatlar:

1. Jámiyette huquqiy mádeniyatı kóteri w milliy dasturi
2. Узбек тилининг изоҳли лугати. 2 томли. -М.: Русский язык, 1981. Т.-439-6.
3. Toshpulatov T,Gafforov Ya. Tariyx oqitish metodikasi T-2010.160-1616.
4. Jámiyette huqıqiy saña hám huqıqiy mádeniyatı kóteri w sistemasin tupten jetilistiri w haqqında”gi 2019- jil 9- yanvar, PF-5618-sanlı Pármanı.
5. Ibragimova G.N. Interfaol óqitish metodlari va texnologiyalari talabalarning kreativlik qobiliyatlapini rivojlantirish. I Monografiya. - T.: «Fan va texnologiyalar», 2016. -77-6.

РЕЗЮМЕ

Inson huquqlari sohasidagi ta'lim muammolari maktab o'quvchilarini tarbiyalashning dolzarb muammolaridan biridir. Chunki har bir inson bolaligidanoq davlat tomonidan berilgan o'ziga xos huquq va majburiyatlarga ega bo'ladi, shuning uchun u qonun huquqlarini bilishi shart. Bu bilimlardan foydalanish insonparvarlik, hurmat, Vatanga muhabbat, mehr-oqibat kabi fazilatlarini shakllantirishga asos bo'lib xizmat qiladi.

РЕЗЮМЕ

Образовательные проблемы в области прав человека являются одной из актуальных проблем образования школьников. Потому что у каждого человека есть определенные права и обязанности, данные ему государством с детства, поэтому он должен знать права закона. Использование этих знаний служит основой формирования таких качеств, как человечность, уважение, любовь к Родине, доброта.

SUMMARY

Problems of education in the field of human rights is one of the current issues in the education of schoolchildren. Since every person from childhood has his own rights and responsibilities, which was provided to them by the state and therefore they must have knowledge of the rights of the law. The use of this knowledge will serve as a basis for the formation of such qualities as humanity, respect, love for the Motherland, kindness.